

Zsidó irodalom és liturgia II.

Biró Tamás, Koltai Kornélia

OR-ZSE

2018/2019. tavasz

A pijjutok – bevezetés

Koltai Kornélia

- I. A *pijjutok* keletkezésének és virágzásának ideje:
a történelmi háttér áttekintése

Középkori zsidó történelem dióhéjban (ld. BT-honlap)

- I.sz. 70: a második jeruzsálemi szentély lerombolása

3. század elejéig: tannaitikus kor

3-6. század: amórai kor

- 637: Jeruzsálem muszlim meghódítása

7-10. század: gáoni kor

- cca. 1038: a (bagdadi) gaonátus vége

10-12. század: spanyol-zsidó aranykor

11-14. század: klasszikus askenázi kor

- 1492: spanyolországi kiűzetés

Askenázi világ („német”): Kelet-és Nyugat-Európa

Szfaradi világ („spanyol”): muszlim világ, stb. stb: Itália, Jemen, Perzsia...

- II. A *pijjudok* rövid bemutatása
(irodalomtörténeti megközelítésben:
előzmények, korszakolás, liturgiai jellemzők,
tipologizálás)

A *pijjutok*

- **Irodalomtörténeti megközelítésben:**
 - műfaji meghatározás: liturgikus költemények, zsinagógai énekek
 - az elnevezés eredete: *pajtaním*-ből, ami a gr. *ποιητης*-re megy vissza
 - előimádkozók, énekesek, „házi poéták”
 - szombat- és ünnepnapokon saját kompozíciók alkotása:
 - a bibliai olvasmánynak, ill. a szent nap speciális témájának megfelelően,
 - a *pijjutok* a korban ismert „legendákból” (midrásokból) is meríthetik témájukat
 - a sztenderd ima adott témáját dolgozza ki, melynek díszítő részeként szolgált

A *pijjut* eredeti funkciója

- → korai, anonim időszak: a *pijjut* feladata – lassan állandósuló imaformák pótlása
- → később, az imarend állandósulásával a változtatás lehetetlenné vált, az imák között hangzottak el, díszítve ezzel a liturgiát
- Ezra Fleischer: *pijjut* – lázadás a sztenderdizált fix, kötött ima eszméje ellen

A *pijjutok*

- **Irodalmi előzményei:**
 - alfabetikus akrosztikonok, korai költői targumok, a *d^erasa* eljárásai, a *midrások* retorikai megoldásai
 - posztbiblikus költészeti anyag: *hékhalót*-himnuszok stb.
- **„Történelmi előzményei”:**
 - bizánci kormány rendelete: talmud-tanulmányok elhallgattatása → szóbeli tan megismertetése szombati és ünnepnapi imákba belefoglalva

A pijjutok – alapformák, korszakok, alkotók,
népszerű énekek

Koltai Kornélia

2019.04.04.

I. Alapformák

Alapformák

- *k^eróva*:
- korai időszakban nagy jelentőségű
 - *amidá*-hoz kapcsolódik
 - az adott nap jellegéhez kötődően változott, attól függően, hogy hétköznap vagy ünnepnap volt-e
 - szombat, ünnepnap: az *amida* egy speciális, a nap szent jellegét hangsúlyozó formulával (*k^edusá*) bővült → a *k^eróva* *k^edustá*-nak nevezett formájában jelent meg
 - *Ros Ha-sana*: *tekíá*-nak nevezett formájában

Alapformák

- *avodá* ('istentisztelet')
 - *Jom Kippur*: a főpap engesztelő napi szolgálatát leíró költemény
- *sz^elikha* ('bűnbocsánat')
 - ünnepekre készült bűnbánati dalok
- *kíná* ('sirató', 'gyászdal')
 - *Tísa b^e-áv*: a Templom pusztulására íródtak
- *hossanna-dalok*
 - *Szukkót*: körmenethez tartozó örömdalok

Alapformák

- jócer:
 - a *Sema* előtti és utáni áldásmondások feldolgozása
 - eredeti helye: reggeli ima, később az esti istentisztelet alkalmával is megjelent

II. Korszakok, alkotók

Korszakolás

- Ezra Fleischer *Hebrew Liturgical Poetry in the Middle Ages*, 1975 alapján

- 1. korszak:

Pre-klasszikus *pijjut*: 5. és 6. sz.

Joszé ben Joszé (legrégebbéről ismert *pijjut*-költő) *Ha-jatom* ('az árva')

- alkotásai: *avódák* (*Jom Kippur* *múszáf*-imájában foglalnak helyet)
- verstani jellemzők: rímtelen, rendező elv: szómetrum
- stílus: egyszerű
- *alfabetikus* szerkesztés (a sorok kezdőbetűi alfabetikus sorrendben - vagy éppen fordítva – követik egymást)
- alliteráció
- strófák vége: a téma 1-2 szavas összefoglalása

Korszakolás

- 2. korszak:

Klasszikus *pijjut*: 6. sz.– 8. sz.

Jannaj (6. sz.)

- alkotásai a palesztinai 3 éves ciklusra: *k^eróvák/k^edushták* (szombat- és ünnepnapi *amida* 3. áldása elé + *tísa b^eav* és *purím sahitjának* minden áldásában)
- *aggádikus* és *halákhikus* részek vegyítése
- kora népszerű *midrásaira* utalások
- rím bevezetése!
- verstani jellemzők: rímes, 1 strófa: 1 rím, minden strófa: azonos számú sorból áll
- *akrosztichon* bevezetése

Korszakolás

- 2. korszak:

Klasszikus *pijjut*: 6. sz.– 8. sz.

Eleazar ben Jakóv Kallir (8. sz.)

- alkotásai: *k^eróvót*, pl. *peszah* 1. napja *muszáfjának* „*tal tén*” harmat-imája
- verstani jellemzők: rímes, 1 strófa: 1 rím, minden strófa: azonos számú sorból áll, ugyanaz a szó zárja minden egyes strófát, „refrén”, metrikus
- *aggadára* támaszkodik
- teljes bibliai verseket is beépít költeményeibe
- *s^emíni aceret*: esőért könyörgő ima
- akrosztichon, alliteráció

- hatása, későbbiekben → stílusában íródott költemények: *kalírik*

- hamar legendák övezik alakját: egyik szerint tanára, Jannáj féltékenységből meggyilkolta

A *pijjutok*

- 3. korszak:

Késő-keleti korszak: i. sz. 750–1050

Babilónia és Észak-Afrika a központ

Anonimus (9. sz.)

- alkotásai: *pizmónok* („kórusdalok, -refrének”)
- 1 éves Tóra-olvasási ciklus – nincs klasszikus *keróvót*
- verstani jellemzők: kevésbé ritmikus sorok, a rímelés kevésbé igényes formái
- A kairói genizából (felf. 19. sz. vég) előkerült *pijjutok* zöme ebből a korszakból származik!

A pijjutok

- **Típusai:** *avóda, k^eróva/k^edushta, pizmón, ma'aravím, ma'aravót, jócér, azharót* stb.
- **Státuszában bekövetkezett változás:** az 1. imakönyv megszerkesztésével –
- Amram Gaón, 9. sz. Babilónia
- **Továbbélése:** Szaadja Gaóntól (9-10. sz.) kezdődően újra virágzik, főként a 16. századig

A pijjutok

- **Nyelvi és stiláris jellemzői:**
 - forma és tartalom bonyolultsága
 - stílus tömörsége, nehézkessége
 - homályos jelentésrétegek
- **a „klasszikus pijjut” kritikája:**
 - Ábrahám ibn Ezra, (12. sz.): parabolák, talányok, homály, *dras*, talmudi nyelvezet használata, neologizmusok, utalások, elhallgatások miatti elmarasztalás

- III. Népszerű *pijút*ok a kezdetektől
(tematikus válogatás)

Eleazar ben Jakóv Kallir (8. sz.), *Tal tén*

k^eróva

peszah 1. napja *muszáfjának* „*tal tén*” harmat-imája

- „Adjon neked az Isten az ég harmatából” (Gen 27,28) – Izsák Jákobnak mondott áldása
- áldás előtt: Izsák elmondta, hogy *peszah* éjszakáján a harmat forrásai megnyílnak az égben, és az egész világ dicséri JHWH-t (*Pirqé de Rabbi Eliezer*, 32)

„*Peszah* első napján, amikor az előimádkozó hangosan ismétli a *Muszáf Ámidát*, harmatért imádkozunk a nyári időszakra, amikor Erec Jiszraélben nem esik az eső. Kinyitják a Tóra-szekrényt, és az előimádkozó így kezdi (...)” (Simon Sároni, ford., *Sámuel imája. Zsidó imakönyv*, EMIH—Chábád, 2016)

Eleazar ben Jakóv Kallir (8. sz.), *Ima harmatért*
(Simon Sároni, ford., *Sámuel imája*)

Adj harmatot országod kedvéért!
Hozz ránk áldást örömben,
a gabonát, mustot szaporítsd,
építsd fel szeretett városod...harmattal!

Küldj harmatot ez év bőségére,
e föld termése hadd legyen díszére!
E csőzkunyhóként elhagyatott város
legyen kezed által koronázott...harmattal!

Hints harmatot áldott országodra,
mennyei bőséget adj néki áldásra!
Hadd világítson sötétből, mint fáklya,
Ki reád vágyik, Izrael palántája,...harmattal!

Harmat szaporítsa domboldal nedűjét!
Ültesd birtokodba a választott népet,
kegyeltjeid mentsd ki a rablókötéléből,
hadd énekeljenek meg szívük mélyéből.. harmattal!

Harmat bőségével töltsd meg csűreinket,
hiszen ideje, hogy visszavegyél minket!
Kedvesünk, hozzád illően emeld becsületünk,
hogy mint jól öntözött kert legyen a földünk. harmattal!

Harmattal, mely áldja ételünket,
s ne apassza el a mi bőségünket!
Ezt a népet hajdan pásztorként vezetted:
kérünk, fordítsd ma is felénk kegyedet...harmattal!

Eleazar ben Jakóv Kallir (8. sz.), *Tal tén*

- verstani jellemzők: rímes, 1 strófa: 1 rím
- minden strófa: azonos számú sorból áll, ugyanaz a szó zárja minden egyes strófát
- „refrén”, metrikus
- bibliai versrészletek

Daniel ben Juda (14. sz., Itália), *Jigdal*

Misna, *Szanhedrin*, 10. fejezet

Megszorítások: ki (= melyik zsidó) nem jut be az eljövendő világba

RAMBAM (12. sz.), Misna-kommentár, 13. fejezet
princípium – aki ezek valamelyikében nem hisz

- 1) A Teremtő létezése
- 2) Isten egyetlen (az Isten egysége)
- 3) Isten szellemi lény (az Isten testetlensége)
- 4) Isten az első és utolsó (abszolút elsőbbség)
- 5) Istenen kívül senki sem méltó az imádásra
- 6) A próféták szavai igazak
- 7) Mózes a próféták atyja (prófeciájának elsőbbsége)
- 8) A mai Tóra a Mózesnek átadottal megegyezik (isteni eredet, tökéletesség)
- 9) Nincs más Tóra (Isten nem helyettesítheti mással)
- 10) Isten ismeri az ember gondolatát, tud tetteinkről, megérti minden tettünket (mindentudó)
- 11) Isten a parancs meg nem tartóját bünteti, a megőrzőit jóval fizeti (igazságszolgáltató)
- 12) Hit az eljövendő Messiásban, és az ő várása
- 13) Hit a holtak feltámadásában

Daniel ben Juda (14. sz., Itália), *Jigdal*
(Simon Sároni, ford., *Sámuel imája*)

- 1. Mal. 1,5 (*Kaddist* evokálja, azért fordítják felszólító móddal)
- 7. Deut. 34,10; Num. 12,8
- 8. Num. 12,7
- 12. Dán. 11,35; 12,4; 6; 9 stb.

Daniel ben Juda (14. sz., Itália), *Jigdal*

- poétikus verzió: része a közösségi istentiszteletnek
- 16. sz. 2. fele: hivatalos imakönyvekbe bekerült (prózai verzió is, privát meditációra)
- népszerűbb: poétikus verzió, énekléssel valósul meg a „hitvallás”
- → Maimonidész alapelvei: modern zsidó világ – dogmákként elkönyvelve

- *Sahrit*: reggeli ima, *ma'ariv*: esti ima

Daniel ben Juda (14. sz., Itália), *Jigdal* (Simon Sároni, ford., *Sámuel imája*)

Nagy az élő Isten, dicséret jár neki. Létezik, de létezése nincs határidőhöz kötve.

Egyetlen, de nincs oly egyediség, mint az Övé. Felfoghatatlan és egysége is határtalan.

Nincs fizikai formája, nem is test Ő, nincs mihez hasonlítni szentségét.

Ősibb minden teremtménynél, első, de elsőségének nincs kezdete.

Ő az Ura a világnak, minden teremtménynek, melyek az Ő nagyságát és uralmát bizonyítják.

Kiemelkedő egyéniségeket választott, akiket megajándékozott a prófétálás képességével.

Nem támadt olyan próféta, mint Mózes, aki az Ő színét láthatta.

Igaz *Tórát* adott a népnek Isten e próféta, házának bizalmasa által.

Isten sohasem változtatja meg törvényét, nem cseréli fel másikkal.

Látja és ismeri titkos gondolatainkat, előre látja a dolgok kimenetelét.

A jó embert tettei szerint jutalmazza, a gonosznak gonoszsága szerint rosszal fizet.

Az idők végén elküldi Messiásunkat, hogy megváltsa azokat, akik segítségére várnak.

Nagy irgalmában feltámasztja akkor Isten a halottakat. Áldott legyen dicső neve örökkön-örökké.

Daniel ben Juda (14. sz., Itália), *Jigdal*
(Balla Zsolt, ford., *Sziddur Somér Jiszráél*)

Legyen magasztalva és dicsőítve az élő Isten; létezik Ő, de létezését nem köti idő. Egy Ő, de egységéhez hasonlítható nem létezik; egysége rejtélyes és végtelen. Nincs fizikai teste vagy ahhoz bármi hasonló; szentségéhez semmi nem hasonlítható. Előbb létezett Ő minden teremtményénél; első Ő, és elsőbbségénél nincs senki előbb. Ő az világ ura minden teremtmény számára; megmutatja az Ő hatalmát és uralmát. A prófécia képességét adta a kiválasztott és dicső népnek. Nem támadt Izrael népében Mózeshez hasonló; próféta, aki tisztán látta Őt. Isten az igazság törvényét adta népének; prófétái, házának leghűségesebbjei által. Isten soha nem fog megváltozni, vagy törvényét átcserélni bármely másra. Vizsgálja és ismeri legmélyebb titkainkat; látja a dolgok kimenetelét még azok kezdete előtt. Megjutalmazza az embert jóval annak cselekedetei szerint; a gonosznak meg rosszat ✓ annak gonoszsága szerint. Elküldi az utolsó időkben az Ő messiását; hogy megváltsa azokat, akik várják a végső megváltást. Isten az Ő nagy jóságában feltámasztja a holtakat; áldott legyen örökké az Ő magasztalt neve!

Jehonátán Hazaq (...), *Jóm Sabbat kódes hú*
(Simon Sároni, ford., *Sámuel imája*)

- liturgiai hely: *szombatfogadás, szombatfogadás otthon*
→ *paraliturgiai / paraliturgikus költemény*
- tele talmudi utalásokkal
- József története: igazgyöngyöt talált a szombat tiszteletére drágán vett hal gyomrában (*Sábbát* 119a)
- „Mondta nekik az Örökkévaló: »Gyermekeim, vegyetek fel rám kölcsönt, szenteljétek meg a szombatot, és bízzatok bennem, megfizetem!«” (*Bécá* 15b)
- Kivonulás képei, Szinaj, szombattal kapcsolatos természeti csodák

Jehonátán Hazaq (...), *Jóm Sabbat kódes hú* (Simon Sároni, ford., *Sámuel imája*)

Szent a szombat napja, boldog, ki megtartja, borral is megáldja!
Ne törődjön avval, hogy üres a zsebe, vigadjon kedvére!
Isten majd megadja, ha kölcsönt vett fel erre,
hús, bor és hal ne hiányozzék asztaláról, s ha e három megvan,
jutalmat kap attól, kinek ez kedvére van,
mint az egyszeri József, ki gyöngyöt talált a szombati halban.
A szépen megterített asztalt Isten angyala megáldja,
az sokáig eltart, ellenei szétmállanak, a gonosz angyal meg
kénytelen-kelletlen megáldja, jó neve marad meg.
Asszonyok, ha gyertyát gyújtanak, tisztaságra ha vigyáznak,
a tésztából *chálát* vesznek, az érdemüknek számít:
gyermekáldás hamar megjön, ha betartják szabályait.
Zengjünk hát dicséneket Istennek szombatért,
Mózesnek ajándékként adott szent Tórájáért!

Jehonátán Hazaq (...), *Jóm Sabbat kódes hú* (Simon Sároni, ford., *Sámuel imája*)

„Kincstáramban rejlik, gyertek, vegyetek részt benne!
A népnek, mely számos, mint a csillag az égen, ez a része.”
Ha sóhajtoz lelked, szombat megnyugtatja,
Isten mannával szentelte: aznap nem hullatta
a nem árva népnek, hogy szombaton felüdüljön,
félretett belőle, tanúságként, ha új nemzedék jön.
Szabályai, melyekre Máránál figyelmeztetett,
egy hajszálon függnék, de aki fegyelmezett,
és szombatot tart, annak örök szombatja lesz.
Jel Isten és Izrael között ez a hetedik nap:
Ezt bizonyítja a Szambatjon folyója,
mely mindennap háborog, csak szombatra
nyugszik meg, kételkedők csodálatára.

Jehonátán Hazaaq (...), *Jóm Sabbath kódes hú*
(Simon Sároni, ford., *Sámuel imája*)

Hangoskodók, hallgassatok, míg rímeim
Harmatként hullnak tollamról, enyém
a költők koszorúja, ne is utánozzatok,
KeresgéljeteK, míg rímet ti is találtok.

Viszlát jövő héten!